

ТРАДИЦІЙНА МАГІЯ В РОДИЛЬНІЙ ОБРЯДОВСТІ НАСЕЛЕННЯ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО ПОГРАНИЧЧЯ В ПРАЦЯХ ДОСЛІДНИКІВ ХІХ–ХХІ СТОЛІТЬ

Дзвенислава Ганус

УДК 391.12(477.8-192.2)“18/20”

У статті здійснено історіографічний аналіз праць українських і польських дослідників ХІХ–ХХІ ст., у яких розглянуто зміст основних магичних вірувань і обрядів у допологовій, пологовій та післяпологовій обрядовості. Проаналізовано окремі дослідження загальноукраїнського характеру, у яких у порівняльному аспекті висвітлено особливості родильної обрядовості різних історико-етнографічних районів.

Ключові слова: історіографія, західноукраїнське пограниччя, родильна обрядовість, магія.

В статье сделан историографический анализ работ украинских и польских исследователей ХІХ–ХХІ вв., в которых рассматривается содержание основных магических верований и обрядов в дородовой, родовой и послеродовой обрядности. Проанализированы отдельные исследования общенационального характера, в которых в сравнительном аспекте раскрываются особенности родильной обрядности различных историко-этнографических районов.

Ключевые слова: историография, западноукраинское пограничье, родильная обрядность, магия.

The paper makes a historiographical analysis of works of the ХІХth–ХХІst centuries Ukrainian and Polish researchers, which reveal the content of main magical beliefs and rituals in context of prenatal, birth, and postnatal rites. There have been characterized certain works of general Ukrainian nature showing, in a comparative aspect, the features of birth rituals from various historical and ethnographical regions.

Keywords: historiography, Western Ukrainian borderland, maternity rituals, magic.

Західноукраїнське пограниччя — це територія, що охоплює історико-етнографічні райони: Полісся, Волинь, Надсяння, Бойківщину та Лемківщину. В історіографічних працях вивчення пограниччя представлено лише побіжно. Зокрема, це стосується праці Р. Кирчева, у якій проаналізовано історіографічне дослідження Бойківщини ХІХ — другої половини ХХ ст. [29]. Народознавчий аспект вивчення Волині розглянуто в публікації В. Камінського [27, с. 86–100]. Дослідження української народної культури в працях польських етнографів ХІХ ст. описала З. Болтарович [3].

Питання родильної обрядовості українців досліджувала плеяда українських і зарубіжних етнологів з метою описати загальний стан та окремі аспекти побутування обрядів, зокрема магичних, як її складову.

Дослідження народної культури українців пов'язане з діяльністю Південно-Західного відділу Російського географічного товариства під керівництвом П. Чубинського. Результатом здійснених у 1869–1871 роках експедицій стала публікація «Трудов этнографическо-

статистической экспедиции в Западно-Русский край...» [47]. Окремий том, присвячений сімейній обрядовості Київської, Подільської та Волинської губерній, містить інформацію про магичні вірування й обряди, що стосуються заборон у період вагітності, ірраціональних дій впливу на пологи, прикмет передбачення долі, обрядодій побажання благополуччя дитині, методів захисту немовляти від нечистої сили та смерті, очисного обряду «зливки» [47, с. 1–51]. У першому томі праці подано інформацію про лікування деяких дитячих захворювань і замовляння від безсоння, уроків та переляку.

Непересічне значення для дослідження родильної обрядовості має праця Хр. Ящуржинського «Поверья и обрядности родин и крестин» [50]. Використавши зібрані у Волинській і Подільській губернії матеріали, автор охопив широке коло магичних вірувань та обрядів. Це перестороги для вагітної, способи полегшення пологів, звичаї впливу на майбутнє дитини, апотропейні обрядодії та деякі методи лікування дитячих недуг.

Найпомітнішим явищем серед досліджень родильної обрядовості початку ХХ ст. стала праця «Дитина в звичаях і віруваннях українського народу. Матеріали з полудневої Київщини» [21]. Зібраний М. Грушевським матеріал отримав високу оцінку серед дослідників. Наприклад, І. Франко у своїй рецензії писав: «Ні в якому письменстві нема подібної книги з таким різномірним матеріалом...». Відомості з родильної обрядовості, серед яких вагому частку становили магічні вірування та обряди, було згруповано у два томи: перший містив власне родильні обряди, другий — опис життя дитини. Автор охарактеризував заборони для вагітної жінки, що базувалися на принципах імітативної магії, та обрядодії щодо пологів (запрошення баби-повитухи, вибір місця для пологів, залишки обряду «кувади», дії для полегшення пологів). Повноцінними є відомості про обряди «запрограмування» бажаного майбутнього для дитини, що їх здійснювали під час відтинання пуповини, заховання плаценти, купелі. Детально розглянуто прикмети передбачення долі немовляти, апотропейні способи захисту дитини від злого погляду, уроків, злого духа. Комплексно представлено обряди та звичаї, пов'язані із хрещенням дитини, у яких магічний аспект проявляється у виборі хрещених батьків та імені, способах захисту дитини від смерті, поведінці немовляти під час церковного хрещення, святкуванні хрестин. У наступному томі праці вміщено перелік дитячих захворювань і методи їхнього лікування [22]. М. Грушевський, незважаючи на дещо локальний характер зібраних матеріалів з Київщини, провів паралелі з обрядовістю інших регіонів України та слов'янськими / неслов'янськими народами.

Здійснюючи історіографічний огляд праць населення пограниччя ХІХ — початку ХХ ст., зауважмо, що це період панування кріпосницького ладу Австрійської (пізніше — Австро-Угорської) та Російської імперій, до складу яких відповідно входили сучасні Львівська й Закарпатська області, Волинь; це роки виснажливої боротьби українців за свою незалежність із

Польщею, Чехословаччиною та Росією; це період тоталітарного режиму радянської влади, що супроводжувався масовими переселеннями й репресіями місцевого населення.

Дослідження родильної обрядовості окресленого ареалу на початку ХІХ ст. розпочали польські вчені шляхом нагромадження й фіксування загальних відомостей. Одним із перших опис народної культури здійснив І. Любич-Червінський у праці «Okolica zadniestrzka między Stryjem i Łomnicą» («Околиця задністрянська між Стриєм і Ломницею»), описавши обряд хрещення дитини та звичай його святкування разом з поминками за померлими [56, s. 247–249]. В. Поль у дослідженні «Górale czuchońkowe» («Гурали чухонькові») коротко зупинився на таких моментах лемківської родильної обрядовості: вибір імені, дарування крижма та хрещення дитини [57, s. 115–116].

Етнографічне вивчення родильної обрядовості українськими дослідниками пов'язане з діяльністю товариства «Руська трійця» (30–40-ті рр. ХІХ ст.). Так, тематика магічних вірувань у родильній обрядовості коротко відображена в невеликій розвідці І. Вагилевича «Бабине у слов'ян», у якій подано деякі магічні обряди при народженні дитини, прикмети передбачення її долі та способи захисту [24, с. 283–284].

У 50–70-х роках ХІХ ст. продовжився процес поступового накопичення фрагментарних відомостей з родильної обрядовості. Наприклад, у дослідженнях І. Морачевича («Село Кобыля Вольнської губернії Новоградволинського уезда») та Л. Торонського («Русини-лемки») містяться незначні описи обрядів хрещення дитини та хрестин [37, с. 300–301; 46, с. 35].

Ширше наукове й польове вивчення етнокультури розпочалося в останні десятиліття ХІХ — на початку ХХ ст. шляхом збору нового матеріалу за допомогою експедиційних методів. Так, у статті «Przyczynek do etnografii ludu ruskiego na Wołyniu» («Причинки до етнографії люду руського на Волині»), яку

опрацював та опублікував І. Коперницький, представлені матеріали С. Рокоссовської, зібрані в с. Юрківщина Волинської губернії [55, с. 132–135]. Дослідниця зафіксувала родильні обряди хрестин і «зливків», магичні методи захисту дитини від злих духів.

У журналі «Вольнские епархиальные ведомости» А. Левицький розмістив опис села Глубочка з інформацією про окремі магичні вірування й обряди, що їх виконували під час народження дитини, хрещення, хрестин і «зливання на руки» породіллі [33]. М. Теодорович, здійснивши детальний опис населених пунктів Волині, коротко охарактеризував деякі обряди, що їх практикували під час першої купелі дитини та її хрещення [45, с. 136, 388].

Магічний аспект окремих вірувань, пов'язаних із дитиною, на Бойківщині розглядав Д. Лепкий. Це способи захисту немовляти від «вещиці», русалок, смерті; уявлення про пошуки хреста померлою дитиною; магичні методи лікування [34]. Предметом дослідження окремої публікації автора стали обряди хрещення та хрестин, у контексті яких мовилося про «підміну» немовляти, померлих нехрещених дітей [35].

Особливо активну діяльність етнографи розгорнули в Науковому товаристві імені Шевченка (НТШ) у Львові (1892), а з 1898 року — у межах Етнографічної комісії, створеної при НТШ. Одним із провідних діячів та керівником цієї комісії став І. Франко. У праці «Людові вірування на Підгір'ю» дослідник охарактеризував деякі магичні вірування в родильній обрядовості на прикладі заборон для вагітної жінки та кількох записів, що стосувалися догляду за дитиною, прикмет передбачення її долі та уявлень про дитину-підміну [48, с. 180, 181, 210].

Фрагментарні описи використання магії в родильній обрядовості містяться в низці публікацій цього періоду. Зокрема, В. Охримович указав на побутування звичаю «продавання» немовляти з метою захисту його від смерті [41, с. 390]. У праці «Замітки етнографічні з Угорської Русі» Ю. Жаткович коротко ви-

світлив дії, спрямовані на полегшення пологів, та методи лікування «злої хвороби» (епілепсії) [23, с. 22]. Вірування про «відбирання» сну й лікування уроків у дитини подано в праці «Людові вірування на Підгір'ю» Ф. Колесси [30, с. 83, 97–98], яка, за визначенням І. Франка, є «першою спробою систематичного зводу людових вірувань в одній місцевості» [30, с. 76]. М. Дерлиця в нарисі «Селянські діти» згадував про дитину-підміну та способи захисту дитини й породіллі від злої сили [20, с. 122]. Конкретніші відомості про магичні вірування й обряди, що їх здійснювали під час першої купелі та хрещення дитини, а також апотропеї для захисту немовляти й породіллі подано в статті І. Колесси «Narodziny i chrzciny, wesele i pogrzeb u ludu ruskiego na wsi Chodowicach w pow. Stryjskim» («Народження і хрестини, весілля й похорони в руського народу в селі Ходовичі Стрийського повіту») [54, с. 117–120]. З матеріалів В. Гнатюка про демонологію відомі архаїчні вірування, пов'язані з потерчатами й дитиною-підміною [17, с. 199–207], а з опису поховальної обрядовості — особливості похорону та способи охрещення душі померлої дитини [18, с. 214, 225, 386].

Окремі аспекти родильної обрядовості зібрано краєзнавцями з метою участі в конкурсі кращого опису одного з повітів Галичини, який було оголошено в 1893 році музеєм Дідушицьких (Львів). Одним із кращих визнано опис Б. Сокальського «Powiat Sokalski pod względem geograficznym, etnograficznym, historycznym i ekonomicznym» («Повіт Сокальський під поглядом географічним, етнографічним, історичним і економічним»), що містить уривки, присвячені обряду хрещення дитини та святкуванню хрестин, магичним віруванням, а саме: оберегам для захисту дитини й методам полегшення пологів [58, с. 85–93].

Детально охарактеризував магичні вірування Заславського повіту Волинської губернії І. Беньковський у праці «Поверья и обрядности родин и крестин» [7]. У цьому дослідженні описано заборони для вагітної і породіллі, апо-

тропеї, правила-табу з метою захисту немовляти, обряди, пов'язані з «виводом» породіллі та першою купіллю дитини.

Загальнослов'янський опис родильних обрядів, у тому числі й населення пограниччя, здійснювали польські вчені. Так, Я. Бистронь проаналізував магичні вірування щодо вагітності, ізоляції жінки під час пологів, обмежень-табу для породіллі та обрядів її очищення, вибору хрещених батьків, обрядодій забезпечення бажаного майбутнього для немовляти в день його хрещення, звичаїв на хрестинах та при першому постригу [52].

Повнотою викладу вирізняється праця Г. Бігеляйзена «Matka i dziecko w obrzędach, wierzeniach i zwyczajach ludu polskiego» («Мати і дитина в обрядах, віруваннях і звичаях польського народу»), де подано відомості не лише про поляків, але й про представників інших слов'янських народів, зокрема про українців [51]. У ній висвітлено магичні вірування та обряди, пов'язані із зачаттям дитини, вагітністю, пологами, очищенням породіллі, прикметами для визначення долі немовляти, обрядодіями впливу на майбутнє дитини під час першої купелі, обрядом хрещення, способами захисту від «богінки», методами лікування певних дитячих захворювань.

У 20–30-х роках ХХ ст. на Волині родильні обряди активно досліджував В. Кравченко — подав значну кількість відомостей про магичну складову заборон для вагітної, пологів, оберегів для захисту дитини, обрядів хрещення і хрестин [32, с. 132–135]. Я. Пастернак описав деякі звичаї та вірування щодо дитини, демонологічних персонажів — богинь і «відмінач», які побутували в с. Зіболки Жовківського повіту [42, с. 322, 336].

П. Богатирьов у праці «Магические действия, обряды и верования Закарпатъя» за допомогою синхронного методу охарактеризував магичні дії та обряди, що їх виконували з метою впливу на майбутнє дитини під час першої купелі та після обряду хрещення; подав відомості про померлих нехрещених дітей, підміну дитини, способи захисту немовляти від смерті

та деякі заборони, які стосувалися поведінки вагітної жінки [1, с. 247–253]. Дослідник дійшов висновку про їх підпорядкованість закону схожості або закону контакту.

Я. Фальковський і В. Пашницький у праці «Na pograniczu łemkowsko-bojkowskiem» («На лемківсько-бойківському пограниччі») коротко охарактеризували магичний компонент у заборонах для вагітної жінки, символічних предметах, що їх додавали до купелі, обмеженнях-табу для породіллі [53, с. 73–74].

Радянський період приніс затишшя у вивчення родильної обрядовості. Із неї штучно намагалися видалити всі архаїчні й магичні обряди, а натомість створити загальну спільну для всього населення обрядовість. В. Келембетова зазначала, що відживає потреба в обрядах «релігійних, старих, консервативних, що ні змістом, ні формою, ні символікою та світоглядними, ідеологічними основами, на які вони спираються, не відповідають соціалістичній дійсності» [28, с. 188].

Відродження етнографічного вивчення родильної обрядовості українців відбулося в 1981 році, коли вийшла монографія Н. Гаврилюк «Картографирование явлений духовной культуры (по материалам родильной обрядности украинцев)» [11]. Праця охоплює обряди від народження дитини до пострижин та містить інформацію про значну кількість магичних обрядів і вірувань, що пов'язані з відтинанням пуповини і плацентою, купіллю немовляти, обрядом «зливки», обрядодіями, які передували хрещенню, святкуванням хрестин тощо. Особлива цінність монографії полягає в тому, що дослідниця на основі 20 складених карт визначила локальні комплекси побутування обрядів та окреслила їхні географічні межі. Проте поза увагою залишилися кілька західних областей (Львівська, Закарпатська та ін.).

Важлива роль у вивченні родильної обрядовості належить В. Борисенку. У праці «Традиції і життєдіяльність етносу: на матеріалах святково-обрядової культури українців» магичні обряди представлено заборонами для ва-

гітної жінки, апотропеями захисту породіллі й дитини, традиційними діями полегшення пологів, способами впливу на долю дитини, святкуванням хрестин тощо [5]. Цінність монографії полягає також у тому, що в ній подано зібраний в різних областях України матеріал та здійснено порівняльний аналіз родильної обрядовості різних історико-етнографічних районів.

Найзначнішою та єдиною працею, що присвячена постаті баби-повитухи, є монографія О. Боряк «Баба-повитуха в культурно-історичній традиції українців: між профаним і сакральним» [6]. Чимало місця дослідниця відвела магії, що простежувалася в діях повитухи під час пологів, обрядодіях із пуповиною, плацентою, очисному обряді «зливки», трапезі на честь новонародженого (обряди «розбивання каші», «продавання квіток», похрестини), звичаях віддячувати повитусі (нести пироги, вечерю, «волочильне» бабі), віщуванні долі дитини тощо.

На території західноукраїнського пограниччя повернення до вивчення родильної обрядовості населення відбулося наприкінці 80-х років ХХ ст. Загальній характеристиці родильної обрядовості присвячено такі колективні монографії: «Бойківщина», «Полісся України», «Холмщина і Підляшшя», а також діаспорне видання «Лемківщина. Земля — люди — історія — культура» [25; 15; 4; 39].

Родильна обрядовість українців Пряшівщини (Словаччина) представлена в публікаціях Н. Вархол (Н. Вар'ян) та Й. Вархола, що за структурою викладу матеріалу схожі між собою. Н. Вар'ян описувала родильні обряди, що побутували у Свиднику [10], а Й. Вархол — обряди населення Снинщини [8]. Розглянуті дослідниками допологові магичні вірування представлені заборонами для вагітної жінки й діями впливу на майбутнє материнство, пологові обряди — загальновідомими діями для полегшення пологів. По-різному в працях описано обряди, пов'язані з дитиною. Так, Н. Вар'ян охарактеризувала купіль, похорон і душу нехрещеної дитини, обрядодії захисту немовляти від смерті та уроків. Й. Вархол ці

обряди розглядав детальніше, доповнюючи їх віруваннями передбачення долі, обрядодіями під час першої купелі, захисними засобами від злої сили, обрядами, що їх виконували після хрещення дитини.

Значну увагу Н. Вархол приділила народній дитячій медицині, описавши 23 дитячі захворювання та відповідні народні методи їх лікування за допомогою рослинних засобів і магичних практик [9]. У контексті з'ясування основних причин виникнення хвороб подано раціональні й ірраціональні заборони, що діяли для вагітної жінки, та окремі правила-табу стосовно догляду за дитиною.

Цікавою є публікація М. Мушинки про родильну обрядовість с. Курів Бардіївського округу, у якій наведено магичні обряди «запрограмування» статі майбутньої дитини; правила-табу для вагітної; обрядодії під час пологів, першої купелі немовляти; апотропейні дії в день хрещення дитини, хрестин, «виводу» породіллі [38].

Родильні обряди, що побутували на Лемківщині, від народної співачки А. Драган записав Я. Бодак [2]. Окрім записів хрестинних пісень та колискових, дослідник подав незначний опис заборон для вагітної, дій для полегшення пологів, звичаїв впливу на майбутнє дитини при її хрещенні та купелі.

На культуру українців Підляшшя неабияку увагу звернула В. Борисенко [4]. На основі власних етнографічних досліджень авторка описала дії повитухи під час пологів та святкування хрестин. Окремі аспекти магичних вірувань та обрядів розглядав І. Ігнатюк, характеризуючи заборони для вагітної, способи захисту дитини від смерті та обрядодії впливу на долю немовляти [26].

Дослідження історико-етнографічних районів пограниччя України активно здійснюється і сьогодні. Це засвідчує значна кількість публікацій, більшість із яких написана на основі зібраного авторами польового матеріалу. Звичаї та обряди Полісся вивчає Л. Савчин [44, с. 82–97]. Дослідниця акцентує увагу на окремих аспектах вагітності, пологів,

першої купелі, вибору імені дитини, обряду хрещення, святкування хрестин та похрестин, пострижин, а також подає записи коліскових пісень. О. Кондратович у праці «Українські звичаї: Народини. Коса ж моя...» описує магічний аспект заборон-табу для вагітної, дій для полегшення пологів, відвідин породіллі, вірувань про підміну дитини, обрядів захисту немовляти від смерті та методів лікування таких дитячих хвороб, як переляк, застуда, уроки, безсоння, епілепсія [31]. Також дослідниця розглядає магічні вірування щодо догляду за дитиною: годування й купіль. О. Мандебура-Нога описує основні етапи родильної обрядовості, а саме: обмеження в поведінці вагітної, дії баби-повитухи при пологах, перша купіль дитини, відвідини породіллі, обрядодії, пов'язані із хрещенням дитини, «розбивання каші» на хрестинах [36].

Родильну обрядовість Бойківщини вивчають Р. Гузій та Л. Горошко, які подають загальний опис родильних звичаїв та обрядів, відповідно й магічних, що побутували на Старосамбірщині (Бойківщина) [19]. Аналіз трансформацій, порівнюючи традиційні й сучасні елементи в родильній обрядовості, на Бойківщині здійснює З. Небесна [40]. Є. Гаїлова характеризує родильні обряди Закарпаття на основі етнографічних експедицій у різні райони цієї області [12].

Ряд змістовних відомостей про магічні вірування й обряди подано в публікаціях, що присвячені різним аспектам родильної обрядовості. Серед них особливе місце належить статтям С. Гвоздевич. Авторка аналізує пи-

тання етногенезу давньослов'янських і давньоруських елементів у родильних обрядах [14]; допологові звичаї щодо застережень та заборон для жінки в період вагітності [13].

Досліджуючи просторово-часовий аспект в обрядах соціалізації дітей чоловічої статі населення Карпат, В. Холодна акцентує увагу на магічних віруваннях про долю, діях, спрямованих на програмування сімейної та господарської діяльності хлопців, апотропейних способах захисту немовляти [48]. «Атрибути спілкування» в післяпологових обрядах (вплив на долю дитини, норми поведінки породіллі й гостей для захисту немовляти) серед населення західних областей аналізує С. Пахолок [43]. Також дослідниця розглядає деякі магічні аспекти «звичаю гостинності», що є складовою відвідин породіллі, вибору хрещених батьків, родинної трапези. Постать баби-повитухи в житті Волині та різні аспекти її діяльності на прикладі архівних матеріалів — об'єкт аналізу в працях І. Гілевич [16].

Отже, у дослідженні родильної обрядовості українців можна виділити такі періоди:

I період (XIX — початок XX ст.) — накопичення емпіричного матеріалу;

II період (20—30-ті рр. XX ст.) — діяльність різних етнологічних установ, що їх спеціально створювали для дослідження культури;

III період (30—80-ті рр. XX ст.) — затишся в дослідженні культури, що зумовлено політикою радянської влади.

IV період (80-ті рр. — до сьогодні) — зростання зацікавленості до вивчення проблем родильної обрядовості.

1. Богатырев П. Г. Магические действия, обряды и верования Закарпатья / П. Г. Богатырев // Вопросы теории народного искусства. — М. : Искусство, 1971. — С. 167–296.

2. Бодак Я. Лемківські хрестини на Горличчині / Я. Бодак // Пісні з родин і хрестин (збірник-реконструкція із теоретичною розвідкою, коментарями, моделями ритмоструктури, покажчиками) / [відп. ред. Г. А. Скрипник]; упоряд. А. І. Іванницький. — Вінниця : Нова книга, 2013. — С. 116–135.

3. Болтарович З. Україна в дослідженнях польських етнографів XIX ст. / З. Болтарович. — К., 1976. — 138 с.

4. Борисенко В. Звичаї та обряди при народженні дитини / В. Борисенко // Холмщина і Підляшшя. Історико-етнографічне дослідження. — К., 1997. — 191 с.

5. Борисенко В. Традиції і життєдіяльність етносу: на матеріалах святково-обрядової культури українців / В. Борисенко. — К., 2000. — С. 101–117.

6. *Боряк О.* Баба-повитуха в культурно-історичній традиції українців: між профанним і сакральним / О. Боряк. – К., 2009. – 400 с.
7. *Беньковський І.* Поверья і обрядности родин і крестин / І. Беньковський // Киевская старина. – 1904. – Т. 87. – С. 1–3.
8. *Вархол Й.* З родильної обрядовості Снинцини / Й. Вархол // Науковий збірник Державного Музею українсько-руської культури у Свиднику. – 1998. – Т. 21. – С. 171–196.
9. *Вархол Н.* Народні методи профілактики та лікування дитячих захворювань / Н. Вархол // Науковий збірник Державного Музею українсько-руської культури у Свиднику. – 1995. – Т. 20. – С. 239–258.
10. *Вар'ян Н.* Дитина у звичаях Свиднику / Н. Вар'ян // Науковий збірник Музею української культури в Свиднику. – 1976. – Т. 8. – С. 215–231.
11. *Гаврилюк Н.* Картографирование явлений духовной культуры (по материалам родильной обрядности украинцев). – К. : Наукова думка, 1981. – 279 с.
12. *Гайова С.* Дитина в традиційних звичаях і віруваннях українців Закарпаття [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://purohiv.com.ua/articles/read/126/ditina-v-traditsijnih-zvichajah-i-viruvannjah-ukrajintsiv-zakarpatja>.
13. *Гвоздевич С.* Деякі аспекти допологових звичаїв та обрядів українців Карпат / С. Гвоздевич // Народознавчі зошити. – 1998. – № 3. – С. 278–280.
14. *Гвоздевич С.* До питання етногенезису у родильній обрядовості українців (на матеріалі карпатського регіону) / С. Гвоздевич // Народознавчі зошити. – 2000. – № 5. – С. 833–841.
15. *Гвоздевич С.* Родильна обрядовість поліщука / С. Гвоздевич // Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження. – Л., 1997. – Вип. 1 : Київське Полісся. 1994. – С. 164–171.
16. *Гілевич І.* Баба-повитуха у селянському житті галицької Волині у XIX – першій половині XX ст. / І. Гілевич // Етнічна культура українців. – Л., 2006. – С. 247–265.
17. *Гнатюк В.* Знадоби до української демонології / В. Гнатюк // Етнографічний збірник. – 1912. – Т. 33. – Вип. 2. – 237 с.
18. *Гнатюк В.* Похоронні звичаї та обряди / В. Гнатюк // Етнографічний збірник. – 1912. – Т. 31/32. – С. 203–426.
19. *Гузій Р., Горошко Л.* Родильні звичаї та обряди на Старосамбірщині (за матеріалами польових досліджень) / Р. Гузій, Л. Горошко // Народознавчі зошити. – 2010. – № 5/6. – С. 611–617.
20. *Дерлиця М.* Селянські діти / М. Дерлиця // Етнографічний збірник. – 1898. – Т. 5. – С. 121–159.
21. Дитина в звичаях і віруваннях українського народу. Матеріали з полудневої Київщини / [зібрав М. Грушевський ; обробив З. Кузеля] // Матеріали до українсько-руської етнології. – Л., 1906. – Т. 8. – 220 с.
22. Дитина в звичаях і віруваннях українського народу. Матеріали з полудневої Київщини / [зібрав М. Грушевський ; обробив З. Кузеля] // Матеріали до українсько-руської етнології. – Л., 1907. – Т. 9. – 144 с.
23. *Жаткович Ю.* Замітки етнографічні з Угорської Русі / Ю. Жаткович // Етнографічний збірник. – 1896. – Т. 2. – С. 1–38.
24. З архіву Івана Вагилевича / С. Гвоздевич // Народознавчі зошити. – 2009. – № 1–2. – С. 281–284.
25. *Здоровега Н.* Народні звичаї та обряди / Н. Здоровега // Бойківщина. – К., 1983. – С. 238–241.
26. *Ігнатюк І.* Звичаї та обряди при народженні дитини на південному Підляшші / І. Ігнатюк // Над Бугом і Нарвою. – 2000. – № 6 (52). – С. 28–29.
27. *Каминський В.* Этнографическое изучение Вольни и важнейшие вопросы ее этнографии в настоящее время / Вячеслав Каминский // Записки общества истории, филологии и права при Императорском Варшавском университете. – Варшава, 1912. – С. 79–135.
28. *Келембетова В.* Суспільно-побутові функції радянської обрядовості / В. Келембетова. – К., 1984. – 191 с.
29. *Кирчів Р.* Етнографічне дослідження Бойківщини / Р. Кирчів. – К., 1978. – 174 с.
30. *Колесса Ф.* Людові вірування на Підгір'ю / Ф. Колесса // Етнографічний збірник. – 1898. – Т. 5. – С. 76–98.
31. *Кондратович О.* Українські звичаї: Народина. Коса ж моя... / О. Кондратович. – Луцьк, 2007. – 240 с.
32. *Кравченко В.* Звичаї в селі Забрідді та по деяких інших, недалеко від цього села місцевостях Житомирського повіту на Волині / В. Кравченко. – Житомир, 1920. – 160 с.
33. *Левицький А.* Церковно-приходская летопись села Глубочка, Житомирского уезда Волынской епархии / А. Левицький // Волынские епархиальные ведомости. – 1898. – № 29. – С. 1002–1005.
34. *Лепкий Д.* Деякі вірування про дитину / Д. Лепкий // Зоря. – 1886. – № 15/16. – С. 269–270.
35. *Лепкий Д.* Обряд хрещення малих дітей на Русі та деякі вірування і забобони людови / Д. Лепкий // Зоря. – 1887. – № 18. – С. 297–298.
36. *Мандебура-Нога О.* Народина: вірування, звичаї, обряди (за експедиційними матеріалами) / О. Мандебура-Нога // Етнічна історія народів Європи. – 2002. – Вип. 13. – С. 46–51.

37. *Морачевич И.* Село Кобылья Волынской губернии Новоградволинского уезда / И. Морачевич // Этнографический сборник. – С.Пб., 1853. – Вып. 1. – С. 294–312.
38. *Мушинка М.* Народження дитини у звичаях села Курів, Бардіївського округу / М. Мушинка // Дукля. – 1961. – № 2. – С. 107–114.
39. *Мушинка М.* Родильні й хрестильні обряди / М. Мушинка // Лемківщина. Земля – люди – історія – культура. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто, 1988. – С. 312–314.
40. *Небесна З.* Звичаї при народженні дитини на Бойківщині. Динаміка змін в обрядовості ХХ–ХХІ століть / З. Небесна // Народна творчість та етнографія. – 2010. – № 6. – С. 40–46.
41. *Охримович В.* Знадоби до пізнання народних звичаїв і поглядів правних / В. Охримович // Житє і слово. – Л., 1895. – Кн. 3. – С. 387–401.
42. *Пастернак Я.* Звичаї та вірування в с. Зіболках, Жовківського пов. / Я. Пастернак // Матеріяли до етнології й антропології. – Л., 1929. – Т. 21/22. – Ч. 1. – С. 321–351.
43. *Пахолок С.* «Атрибути спілкування» в контексті народного етикету українців (на матеріалах родильної обрядовості) / С. Пахолок // Українознавство. – 2009. – № 3. – С. 215–219.
44. *Савчин Л.* Ретроспектива родинних традицій поліщуків в Україні (за матеріалами досліджень 20–30-х років ХХ століття) / Л. Савчин. – Рівне, 2008. – 200 с.
45. *Теодорович Н.* Волынь в описаниях городов, местечек и сел в церковно-историческом, географическом, этнографическом, археологическом и др. отношениях / Н. Теодорович // Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. – Почаев : Типография Почаево-Успенской Лавры, 1903. – Т. 5 : Ковельский уезд. – 559 с.
46. *Торонський О.* Русини-лемки / О. Торонський // Зоря галицька яко альбум. – 1860.
47. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским Русским Географическим Обществом. Юго-Западный отдел. Материалы и исследования, собранные д.-чл. П. П. Чубинским. – С.Пб., 1877. – Т. 4. – 713 с.
48. *Франко І.* Людові вірування на Підгір'ю / І. Франко // Етнографічний збірник. – 1898. – Т. 5. – С. 160–218.
49. *Холодная В.* Пространственно-временной аспект в ритуальном «формировании» мужского статуса на первом этапе социализации в традиции украинцев Карпат конца XIX – начала XX вв. / В. Холодная // Етнічна історія народів Європи: Традиційна етнічна історія слов'ян. – К., 1999. – Вып. 2. – С. 141–147.
50. *Ящуржинский Хр.* Поверья и обрядности родин и крестин / Хр. Ящуржинский // Киевская старина. – 1893. – № 7. – С. 74–83.
51. *Biegeleisen H.* Matka i dziecko w obrzędach, wierzeniach i zwyczajach ludu polskiego / H. Biegeleisen. – Lwów, 1927. – 414 s.
52. *Bystroń J. St.* Słowiański obrzędy rodzinne: obrzędy związane z narodzeniem dziecka / J. St. Bystroń. – Kraków, 1916. – 148 s.
53. *Falkowski J., Pasznyi B.* Na pograniczu łemkowsko-bojkowskim / J. Falkowski, B. Pasznyi. – Lwów, 1935. – 128 s.
54. *Kolessa J.* Narodziny i chrziny, wesele i pogrzeb u ludu ruskiego na wsi Chodowicach w pow. Stryjskim // Zbior wiadomosci do antropologii krajowej. – Kraków, 1889. – Т. 13. – Z. 3. – S. 117–150.
55. *Kopernicki I.* Przyczynek do etnografii ludu ruskiego na Wołyniu z materyałów zebranych przez P. Zofiję Rokossowską we wsi Jurkowszczyźnie w pow. Zwiąhelskim // Zbior wiadomosci do antropologii krajowej. – Kraków, 1887. – Т. 11. – S. 130–228.
56. *Lubicz-Czerwinski I.* Okolica zadniestraska między Stryjem i Łomnica / I. Lubicz-Czerwinski. – Lwów, 1811.
57. *Pol W.* Górale czuchołńkowe // *Pol W.* Prace z etnografii północnych stoków Karpat / wydał, wstępem, komentarzami i mapą zaopatrzył J. Babicz. – Wrocław, 1966. – S. 95–140.
58. *Sokalski B.* Powiat Sokalski pod względem geograficznym, etnograficznym, historycznym i ekonomicznym / B. Sokalski. – Lwów, 1899. – 496 s.